

NEVERBÁLNA EXPRESIA V MULTISENZORICKÝCH PRÍSTUPOCH

NONVERBAL EXPRESSION IN MULTISENSORY APPROACHES

Zuzana Fábry Lucká

ABSTRAKT

Príspevok je zameraný na evalváciu efektívnych faktorov neverbality ako prostriedku pre expresiu v multisenzorických prístupoch v kontexte pomáhajúcich profesií. Prezentuje výsledky výskumu realizovaného v podmienkach Slovenskej republiky v rokoch 2017-2019 s klientelou ľudí s viacnásobným postihnutím a opruchou autistického spektra prostredníctvom využitia multisenzorického prostredia ako špecifickej formy intervencie

KEÚČOVÉ SLOVÁ

neverbalita, expresia, multisenzorické prístupy

ABSTRACT

The paper focuses on the evaluation of effective factors of nonverbality as a means of expression in multisensory approaches in the context of helping professions. It presents the results of research carried out in the Slovak Republic in the years 2017-2019 with a clientele of people with multiple disabilities and an autism spectrum using the multisensory environment as a specific form of intervention.

KEY WORDS

nonverbality, expression, multisensory approaches

AFILIÁCIA

Príspevok je parciálnym výstupom projektu 002UK-4/2020 Podpora dieťaťa s poruchou senzorického spracovania prostredníctvom multisenzorického prostredia.

Človek s poruchou senzoričkého spracovania má často prejavy poruchy, ktoré zasahujú do jeho každodennej komunikácie s okolím. Ak sa zameriame na skupinu, ktorá má signifikantne okrem poruchy senzoričkého spracovania tiež kombináciu postihnutí či poruchu autistického spektra, práve oblasť špecifického vyjadrenia sa – expresie, je často veľmi aktuálnou otázkou. Štandardná verbálna forma komunikácie je pri týchto problémoch často sťažená, prípadne až nerealizovateľná. Za expresiu môžeme v tomto kontexte považovať najmä neverbálne či paralingvistické prejavy. Neverbálna expresia – vyjadrenie sa – je pri využití multisenzoričných prístupov vhodnou cestou ako komunikovať, vytvárať sociálne vzťahy a väzby a stať sa tak prirodzenou súčasťou prostredia napriek zdravotným obmedzeniam.

MULTISENZORICKÉ PRÍSTUPY AKO PRIESTOR PRE ŠPECIFICKÚ FORMU VYJADRENIA SA

Prvé výskumné štúdie zamerané na poruchu senzoričkého spracovania boli realizované už v 90.-tych rokoch. Zameriavali sa na skúmanie efektivity multisenzoričných prístupov v kontexte podpory jednotlivých zmyslových systémov človeka s poruchou senzoričkého spracovania (Ashby et al, 1995; Baker et al., 1997; Shapiro et al., 1997; Kenyon a Hong, 1998; Slevin and McClelland, 1999).

Na základe našich zistení sú multisenzorické prístupy aktuálnou výskumnou témou aj v podmienkach Slovenskej a susednej Českej republiky (Filatová, 2014, Fábry Lucká, 2017, Lessner Lištiaková, 2017), pričom najčastejšou formou je konkrétna metóda terapie Snoezelen, ktorá je špecifická prístrojovým vybavením miestnosti zameraným na viacmyslovú stimuláciu.

Multisenzorické prístupy možno špecifikovať ako terapeutické a pedagogické koncepty a metódy. Zameriavajú sa na podporu senzoričkého spracovania u človeka s poruchou senzoričkého spracovania počas celej biodromálnej cesty v živote (Fowler, 2008).

Podporu v zmysle multisenzorických prístupov možno poskytovať človeku so znevýhodnením počas celého jeho života, tzn. od ranej formy, cez špecifické formy dovedy, pokiaľ je tato podpora potrebná a nevyhnutná.

Neverbálna expresia je prirodzeným prejavom človeka v bežných situáciách. Podľa Zimmer (2008) je ontogeneticky aj fylogeneticky staršia ako verbálna komunikácia. V súčasnosti sa orientácia prostredia sústreďuje skôr na verbálnu komunikáciu a prejav, a neverbálne či špecifické paralingvistické prejavy ostávajú v bežnej komunikácii na okraji záujmu (Fábry Lucká, 2019). Pre ľudí so znevýhodnením, akým je napríklad viacnásobné postihnutie alebo porucha autistického spektra, je neverbalita a s ňou súvisiace neurovegetatívne či paralingvistické prejavy často jedinou možnosťou expresie a interakcie s okolitým svetom.

Ponechalová a Lištiaková (2010), uvádzajú, že je potrebné zohľadňovať najmä individuálne potreby človeka so znevýhodnením, jeho schopnosti a možnosti. Orientácia na jeho silné stránky spojené s identifikáciou možných problematických oblastí či limitov je komplexným poznaním človeka so znevýhodnením. Toto poznanie súvisí s chápaním človeka ako bytia v jeho bio-psycho-socio-spirituálnej jednote.

Lištiaková (2014) zdôrazňuje dôležitosť využitia multisenzorického prostredia i u ľudí s poruchami autistického spektra, práve pre možnosti vysokej variability využitia rôznych podnetov, uchopiteľných i pri špecifickej expresii klienta. Multisenzorické prostredie je prostredím, ktoré, ako sme už uviedli, je možné využiť nielen na stimuláciu ale aj na relaxáciu pre túto klientelu.

V prípade, ak je komunikácia špecifická, odohráva sa alternatívne či augmentatívne, môže prebiehať prostredníctvom expresie, ktorá zahŕňa všetky zložky prejavu človeka a vytvára akýsi komplexný obraz (Fábry Lucká, 2014). Takáto expresia je možná najmä vtedy, ak

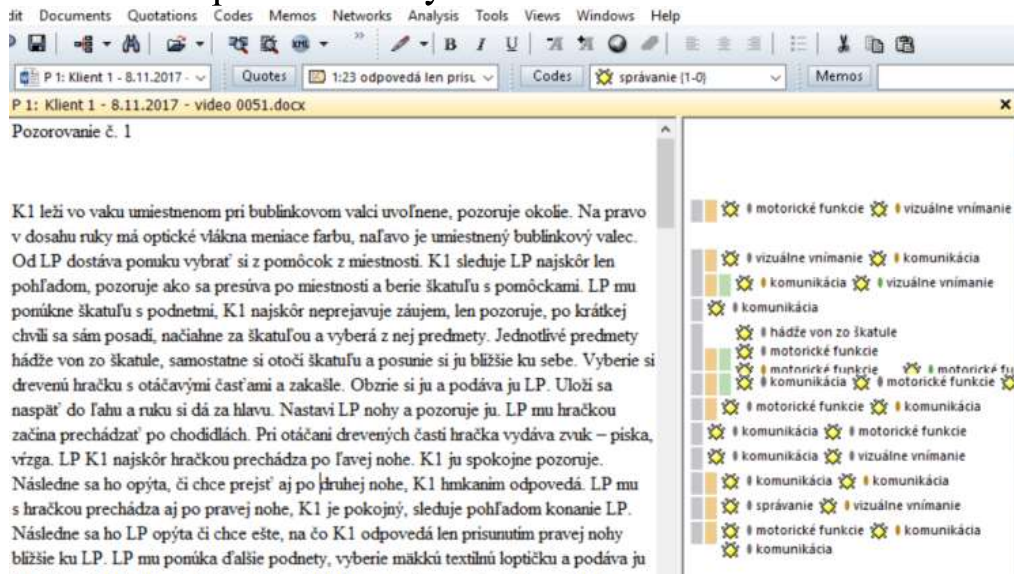
sú jej prispôbené podmienky. Človek s viacnásobným postihnutím sa často v dôsledku rôznych somatických obmedzení nemá možnosť dostať ku samostatnému výberu podnetov v intervenčnom procese. Multisenzorické prostredie je prostredím, ktoré samo ponúka stimuly a pôsobí podporne aj pri nízkej miere samostatnej aktivity človeka.

Z VÝSKUMU

Analýza neverbálneho prejavu človeka s poruchou senzorického spracovania prebehla na základe analýzy záznamov intervencií – a to zvukových i grafických pozostávajúcich z prepisov intervencie v multisenzorickom prostredí. Kvalitatívna fáza spočívala v pozorovaní priamo v multisenzorickom prostredí, konkrétne v bielej miestnosti podľa Snoezelen konceptu. Nahrávanie bolo uskutočňované pomocou videa a spracované prostredníctvom kvalitatívneho výskumného softvéru Atlas ti. 8 do jednotlivých záznamov, ktoré boli triedené na kategórie (Obrázok 1), a následne boli vyhodnocované aspekty priamo súvisiace so špecifikami komunikácie v kontexte multisenzorických prístupov využívaných v multisenzorickom prostredí.

OBRÁZOK 1

Ukážka zo spracovania výskumu v softvéri Atlas ti.8

Zdroj: Fábry Lucká (2019)

Špecifická komunikácia súvisiaca s neverbálnymi a paralingvistickými prejavmi sa prejavuje neštandardne a prostredníctvom zápisov pozorovaní a následného kategorizovania do jednotlivých významových položiek je pre odborníka z pomáhajúcich profesií možné ju jednoznačnejšie identifikovať. Vzhľadom na náročnosť v komunikačnom systéme, ktorý obsahuje využívané alternatívne či augmentatívne formy komunikácie, je korektná identifikácia neverbálnych či iných špecifických neslovných prejavov obzvlášť dôležitá a časovo náročná (Ukážka z výskumu 1).

UKÁŽKA Z VÝSKUMU 1: PREPIS INTERVENČIE V MULTISENZORICKOM PROSTREDÍ

K2 vchádza do multisenzorickej miestnosti, LP ho pozdraví. Ide o prvé stretnutie terapeuta a klienta, zoznamujú sa prostredníctvom tretej osoby, ktorá s K2 prišla. Zoznamujú sa a K2 si sadá na zem. Všetko slovne komentuje, pohyb sprevádza stereotypizáciou pohybov – nakláňanie sa vpred a vzad, mávanie rukami, tleskanie, pohojdávanie sa v kolenách, hlasný smiech. Kričí a opakuje si echolálie. LP sa presúva ku bublinkovému valcu, K2 sa upokojuje a sadá si. K2 váha, ostáva na mieste, nepresúva sa ku ponúkanej aktivite – bublinkovému valcu aj napriek opakovanému vyzývaniu zo strany LP. LP mu ponúka optické vlákna, K2 sleduje dianie, ale nereaguje zatiaľ na vonkajšie podnety. Náhle sa rozhodne a štvornožkovaním sa presúva ku bublinkovému valcu a vláknam. Chytá LP za ruku a dvíha sa do kľaku. Pokračuje v stereotypizácii pohybov. K2 chytí ľavou rukou za rameno LP, na chvíľu sa zastaví a opäť pokračuje v typickom správaní. Obzerá sa pohľadom po okolí a opäť sa upokojuje. LP mu opakovane ponúka podnety, bublinkový valec, optické vlákna. K2 si po chvíli samostatne vyberá ľavou rukou zo škatule plastovú loptičku, manipuluje s ňou oboma rukami, prekladá si ju, pokladá na zem a späť do úst. Hryzie do nej. Celé konanie slovne sprevádza echoláliami. Pokračuje v stereotypnom správaní aj s loptičkou. LP mu

ponúka nové podnety, zareaguje na dažďovú palicu. Po chvíli samostatne vyrazí ku bublinkovému valcu. Sleduje bublinky zrakom.

Na základe pozorovaní sme identifikovali **päť problémových kategórií v oblasti špecifickej komunikácie**, ktoré uvádzame v Tabuľke 12. Patria medzi ne nedostatočné komunikačné interakcie, problémy s nadviazaním komunikácie s okolím ale tiež nedostatočné podmienky okolia z hľadiska priestoru a časovej dotácie na rozhovor či interakcie.

Tabuľka 1

Problémové kategórie v oblasti špecifickej komunikácie

Špecifická komunikácia	• nedostatočné komunikačné interakcie,
	• problémy s komunikáciou, nadviazaním a rozvojom komunikácie,
	• minimálny priestor pre komunikáciu,
	• problémy s využívaním alternatívnej alebo augmentatívnej komunikácie,
	• selektívna komunikácia vyžadovaná pre konkrétne témy podľa výberu klienta.

Zdroj: Fábry Lucká, 2019

Interakcie s prostredím sú problematické najmä vtedy, keď je expresia realizovaná iba prostredníctvom neurovegetatívnych výrazov, to znamená, keď nie je možná spoločná forma komunikácie. Medzi neurovegetatívne prejavy patrí začervenanie kože, blednutie pokožky, zrýchlenie - spomalenie dýchania, atď. Pretože tieto výrazy často nie je možné zistiť u človeka, ktorý nevie/nechce/nemôže komunikovať, jeho potreby nemožno rozpoznať. Ďalším faktorom je nedostatočný čas na odpoveď – človek so znevýhodnením často nemá možnosť reagovať, pretože komunikátor predpokladá, že ak neodpovie okamžite, neodpovie vôbec. Ak je v spektre znevýhodnenia aj zrakové alebo sluchové postihnutie, či porucha

auditívneho alebo vizuálneho receptoru, situácia je ešte komplikovanejšia.

Alternatívny komunikačný systém môže tiež viesť k opakovaniu tém, komunikácia nesmeruje ku novým témam, ale opakuje dookola obľúbené témy, komunikačný slovník sa neaktualizuje. Podpora senzomotoriky prostredníctvom sensorických aktivít zameraných na propioceptívny systém stimuluje interakcie.

Po uskutočnení pozorovaní a spracovaní do jednotlivých významových položiek, sme identifikovali kategóriu súvisiacu so sensorickým prejavom človeka so znevýhodnením voči okoliu.

Nedostatočné komunikačné interakcie sa na základe pozorovaného správania prejavili najmä v týchto oblastiach:

- vyjadrenie iba neverbálnou formou, gestami,
- vyjadrenie iba prostredníctvom paralingvistických výrazov,
- vyjadrenie v ústnej forme, ale bez obsahu (echolália),
- problém s porozumením neverbálneho vyjadrenia druhého komunikátora,
- problém porozumenia parajazykovým prejavom druhého komunikátora,
- výskyt sensorickej bariéry v komunikácii,
- stereotypy v komunikácii z hľadiska predmetu,
- stereotypy v komunikácii, pokiaľ ide o jej priebeh (napríklad opakovanie rovnakých pohybov, reakcií, výber rovnakého stimulu za rovnakých podmienok).

Vyjadrenie sa len neverbálnou formou, gestami, či len neurovegetatívnymi prejavmi je na porozumenie veľmi náročný proces. Často sa teda objavuje problém s porozumením neverbálneho vyjadrenia sa s druhým komunikujúcim človekom. Ak je v interakcii zjavná sensorická bariéra, orgánové či funkčné poškodenie v niektorom zo zmyslových systémov, je komunikácia špecifická

a nesie znaky špecifickej komunikácie pre konkrétne zmyslové poškodenie. V interakciách často nastávajú stereotypy. Vzhľadom ku sťaženej forme komunikácie a interakcií s okolím a inými osobami, sa stereotypy spravidla prejavujú ako zámerné opakovanie obľúbených tém, ktoré sa neobohacujú o nové témy a problematiky.

Nadviazanie, udržiavanie a rozvoj konverzácie v komunikácii je už pokročilým spôsobom komunikácie, pretože sa týka konverzačných kompetencií. Podľa našich zistení je jedným z faktorov odmietnutie komunikácie z oboch strán. Rovnako môže byť komunikácia odmietnutá jednostranne, zo strany človeka so znevýhodnením ale aj zo strany druhého komunikujúceho či jeho okolia, pretože strach z komunikácie s takýmto človekom môže prevládať na základe zaužívaných predstáv a stereotypov.

Človek so znevýhodnením sa na základe výsledkov našich zrealizovaných pozorovaní často tiež obáva komunikovať vzhľadom na negatívnu skúsenosť z neporozumenia si z minulosti. Ak je jeho komunikácia často nepochopená, nemá tendenciu vyhľadávať novú konverzáciu či interakciu. Neochota hovoriť/používať v komunikácii verbálne I neverbálne prostriedky môže byť tiež spôsobená kognitívnou bariérou alebo strachom z nedorozumenia.

V oblasti **problémov s komunikáciou, nadviazaním a rozvojom komunikácie**, sme identifikovali nasledovné premenné:

- odmietnutie komunikácie,
- neochota spolupracovať na základe opakovaného nedorozumenia,
- neochota komunikovať z nešpecifických dôvodov,
- úzkosť, anxieta pri komunikácii,
- neporozumenie novým komunikačným vzorcom,
- kognitívny nedostatok v porozumení komunikácie.

Odmietanie komunikácie je častým prejavom, taktiež neochota komunikovať zo špecifických dôvodov prameniacych zo skúseností

človeka so znevýhodnením či z nešpecifických dôvodov je pre interakcie v multisenzorickom prostredí typická. V multisenzorickom prostredí sa úzkosť, či anxieta v interakciách strácala. Domnievame sa, že tento faktor bol ovplyvnený taktiež vzťahom s odborníkom, ktorý špecifické intervencie realizoval.

Nedostatočný priestor pre komunikáciu sme identifikovali hlavne v inštitucionálnom prostredí, kde sa výskum realizoval. Napriek špecifickému zameraniu sa inštitúcie, boli aj v tomto prostredí zaznamenané priestorové bariéry, ktoré neumožňovali samostatný pohyb osoby, ak mala aj telesné obmedzenia. Aj priestor na nadväzovanie vzťahu terapeut klient bol v tomto inštitucionálnom prostredí značne obmedzený, nehovoriac o interakciách s rodinou či okolím.

V oblasti **minimálneho priestoru** sme identifikovali nasledovné premenné:

- neposkytnutie dostatočného času na komunikáciu zo strany druhého komunikátora,
- neposkytnutie dostatočného priestoru na komunikáciu z hľadiska vonkajších environmentálnych faktorov,
- absencia pokusov o interakciu v komunikácii,
- neadekvátne ponuka komunikácie zo strany druhého komunikátora - jednosmerná komunikácia, ktorá neumožňuje komentovať, vyjadriť sa,
- nevhodný priestor pre komunikáciu - veľa rušivých podnetov, hlučné prostredie, voľný prechod ľudí, ktorí nemali byť súčasťou interakcie,
- obmedzenie komunikačného priestoru rodinným príslušníkom, bez možnosti samostatného vyjadrenia sa.

Aktívne využívanou formou je systém alternatívnej a augmentatívnej komunikácie. Najčastejšími problémami v tejto oblasti boli problémy

s aktívnym využívaním mimo intervenčného prostredia. To, čo funguje v inštitucionálnom prostredí, nie je možné preniesť do skutočného prostredia. Rozsah použitých symbolov je tiež obmedzený, čo vedie k rituálnemu stereotypnému opakovaniu rovnakých tém. Multisenzorické prostredie je plné nových podnetov, ktoré je možné aktualizovať a túto rigiditu možno čiastočne zmeniť. Jednou z analyzovaných oblastí je aj **využívanie alternatívnych komunikačných prostriedkov**. Z dôvodu významných senzorických obmedzení je vhodné používať nielen alternatívne, ale aj augmentatívne formy, ako sú obrázkové karty alebo iné špeciálne formy komunikácie. V tejto oblasti sme identifikovali nasledovné premenné:

- neochota používať alternatívnu formu komunikácie, z dôvodu negatívnych predošlých skúseností
- neochota používať alternatívnu formu komunikácie vzhľadom ku náročnosti komunikačného procesu
- používanie alternatívnej formy komunikácie iba určitým spôsobom na dosiahnutie svojho cieľa
- stereotypy v používaní komunikačných symbolov - opakujúce sa témy v komunikácii založené na osobnej zaujatosti, preferencii,
- ťažkosti s prenosom alternatívneho spôsobu komunikácie do bežného prostredia.

Preferencia v komunikácii ako problémovej oblasti zahŕňa najmä výber osôb pre komunikačný proces. Aj v multisenzorickom prostredí sa v prípade ak sú počas intervencie prítomní dvaja klienti vyskytuje negovanie prítomnosti iného človeka so znevýhodnením a preferencia komunikácie iba s odborníkom z pomáhajúcej profesie. Tento fenomén zamerania pozornosti len na svoju osobu dávame do súvislosti so špecifikami inštitúcie, kde je často nutné zo strany človeka s o znevýhodnením aby na pomoc či podporu vzhľadom ku väčšiemu počtu ľudí so znevýhodnením v inštitúcii, dlhšie čakal.

Ďalším fenoménom je napríklad **udržiavanie komunikačného procesu** za určitých podmienok: „*Budem spolupracovať, ale iba ak mi dáte moju obľúbenú pomôcku, čiže len na základe mojich pravidiel*”. Výber **komunikačného partnera** podlieha aj osobitostiam, ktoré sú nasledovné:

- nepružnosť v komunikácii s rovnakým komunikačným partnerom,
- stereotypné formáty komunikácie založené na osobe komunikačného partnera,
- ochota komunikovať, iba ak sú splnené všetky osobné požiadavky,
- ochota komunikovať, iba ak je komunikácia za určitých okolností a pravidiel a nie je predmetom kompromisu.

Ochota ku komunikácii len za určitých okolností, ktoré považuje človek so znevýhodnením za vyhovujúce je ďalšou premennou, ktorej sme venovali pozornosť. Ako sprievodný jav sa objavovali stereotypné formáty komunikácie, ktoré boli založené na osobe komunikačného partnera, či už odborníka z pomáhajúcich profesií, iný personál, rodinných príslušníkov.

V oblasti špecifickej komunikácie s využitím neverbality/neurovegetatívneho prejavu/paralingvistických prvkov je inštitúcia na jednej strane ohrozujúcim faktorom, nakoľko človek so znevýhodnením nemusí byť motivovaný v tomto prostredí komunikovať, prípadne vzhľadom na vysokú fluktuáciu zamestnancov zariadenia nie je porozumené jeho slovníku alternatívnej či augmentatívnej komunikácie. Na druhej strane, vzhľadom na odborných zamestnancov pracujúcich v zariadení sociálnych služieb, mu títo svojou odbornosťou môžu ponúknuť priestor pre realizáciu komunikácie, pre tvorbu nových slov, gest či iných prejavov, ktoré pomôžu rozšíriť individuálny slovník jeho systému komunikácie či ho alternovať.

Na základe **evaluácie výsledkov** výskumu sme identifikovali, že v stimulácii pohybového systému psychické a telesné procesy spolu

úzko súvisia, podľa Véleho (1997) ich nie je možné v žiadnom prípade od seba oddeliť, pretože vzájomne vytvárajú jeden funkčný celok. Neverbalita je nedeliteľná súčasť bio-psycho-socio-spirituálnej jednoty bytia človeka. Ako sme už uviedli (v Kap. 5.2.1) telesné prežívanie je často nástrojom pre špecifickú komunikáciu. Neverbalita je tak popri verbálnom vyjadrení sa súvzťažnou oblasťou, nakoľko práve v neverbálnych zložkách majú respondenti nášho výskumu ťažiskovú formu prejavu, komunikácie, utvárania sociálnych vzťahov a väzieb a vzťahu s prostredím.

Z hľadiska pohybu a pohybového senzorického systému ako inšpiračného zdroja je dôležité umožniť človeku s poruchou v spracovaní vnemov dostatok pohybových vnemov (Tabuľka 2), akými sú napríklad umožnenie prirodzených interakcií s okolím, vytváranie rovesníckych vzťahov a väzieb, ale tiež zameranie sa na rozvoj v oblasti jemnej a hrubej motoriky, či zabezpečiť dostatok podnetov pre kognitívny rozvoj nielen z pripraveného prostredia, ale tieto informácie preniesť čo najviac aj do reálneho prostredia mimo špecificky upraveného prostredia. Dostatok fyzického pohybu a využitia svalovej sily, ak to zdravotný stav dovoľuje tréning chôdze, prekonávanie prekážok v teréne, umožniť priestor aj pre balansovanie.

TABUĽKA 2

Špecifiká pohybového senzorického systému

POHYBOVÝ SENZORICKÝ SYSTÉM	• prichádzať do prirodzených interakcií
	• vytvárať rovesnícke skupiny,
	• stať sa súčasťou rovesníckych skupín,
	• vzájomne spoznávanie sa s rovesníkmi prostredníctvom pre neho zaujímavých aktivít (spoznávanie sa takto stáva prirodzenejším, a pre dieťa pochopiteľnejším),
	• rozvíjať jemnú motoriku,
	• rozvíjať hrubú motoriku,

	<ul style="list-style-type: none"> • zabezpečiť dieťaťu dostatok podnetov pre rozvoj, pričom vhodný je najmä prírodný materiál (voda, piesok, kamienky, tráva, gaštany),
	<ul style="list-style-type: none"> • zabezpečiť dieťaťu dostatok podnetov z hľadiska terénu, pričom najvhodnejšie je prirodzené vonkajšie prostredie,
	<ul style="list-style-type: none"> • zabezpečiť dieťaťu dostatok podnetov z hľadiska terénu, pričom najvhodnejšie je prirodzené vonkajšie prostredie,
	<ul style="list-style-type: none"> • byť samostatný vo svojom konaní, avšak s dodržiavaním pravidiel bezpečnosti,
	<ul style="list-style-type: none"> • dostatok fyzickej aktivity, ako chodenie do a z kopca, lozenie, preliezanie, preskakovanie, vyskakovanie, šplhanie, krútenie, kotúľanie sa,

Zdroj: z výskumu, Fábry Lucká (2019, nepublikované)

V oblasti faktoru neverbality sme identifikovali ako problémové oblasti nedostatočné komunikačné interakcie, problémy s komunikáciou, nadviazaním a rozvojom komunikácie, minimálny priestor pre komunikáciu, problémy s využívaním systému alternatívnej a augmentatívnej komunikácie, a selektívnu komunikáciu s výberom špecifických tém, úzko profilovaných podľa výberu človeka so znevýhodnením v inštitúcii.

Neverbálna expresia, teda vyjadrenie sa prostredníctvom neverbálnych prostriedkov, v multisenzorickom prostredí využívajúcom multisenzorické prístupy ako špecifickú formu intervencie, je v tomto prostredí provokovaná a podporovaná. Vzhľadom na intenzitu rôznorodých stimulov vplývajúcich na jednotlivé senzorické dráhy človeka so znevýhodnením a z toho vyplývajúcimi problémami vo vyjadrení sa, je prostredím podporujúcim vlastnú expresiu, hoci je špecifická, a pre človeka, ktorý nepozná komunikačný slovník tiež dlhodobou cestou, je mostom pre komunikáciu a zaradenie sa do sociálnych interakcií s okolím.

ZOZNAM POUŽITÝCH BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV:

- FÁBRY LUCKÁ, Z. (2014). *Terapeutické intervencie a človek s viacnásobným postihnutím*. Bratislava: Musica Liturgica, 2014. ISBN 978-80-89700-02-8.
- FÁBRY LUCKÁ, Z. (2017). Liečebnopedagogická diagnostika problémového správania detí v muzikoterapii. In Lessner Lištiaková, I. (Ed.). 2017. *Liečebnopedagogická diagnostika situácie dieťaťa s problémami v správaní*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2017. s. 94-113. ISBN 978-80-223-4427-2.
- FÁBRY LUCKÁ, Z. (2019). *Evalvácia efektívnych faktorov multisenzorických prístupov v liečebnej pedagogike*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2017. ISBN 978-80-223-4864-5.
- FILATOVÁ, R. (2014). *Snoezelen – MSE*. Ostrava: Asociace konceptu Snoezelen. ISBN 978-80-905419-3-1.
- LESSNER LIŠTIAKOVÁ, I. (2017). Multisenzorické prístupy. In: Lessner Lištiaková, I. (Ed). *Multisenzorické aspekty liečebnopedagogických terapií*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2017.
- LIŠTIAKOVÁ, I. (2014). Multisenzorické prístupy k deťom s poruchami autistického spektra. In *Špeciálnopedagogické poradenstvo: Informačný bulletin XVIII*. Bratislava: VÚDPaP, 2014. ISBN 978-80-89698-05-9. s. 24-31.
- PONECHALOVÁ, D., LIŠTIAKOVÁ, I. (2010). *Snoezelen pre deti a mladých ľudí s poruchou autistického spektra*. Bratislava: Autistické centrum Andreas, 2010. 27 s. ISBN 978-80-970549-8-4.
- SHAPIRO, K. L., RAYMOND, J. E., ARNELL, K. M. (1997). The Attentional Blink. Trends in Cognitive Sciences. Volume 1, Issue 8, November 1997, pp. 291 – 296.
- VÉLE, F. (1997). *Kineziologie pro klinickou praxi*. Praha, Grada Publishing. ISBN 80-7169-256-5.
- ZIMMER, R. (2006). *Handbuch der Psychomotorik*. 8. vyd. Freiburg im Breisgau: Herder, 2006. 271 s. ISBN-10:3-451-28930-9.
- ZIMMER, R. (2019). *Handbuch Psychomotorik*. Zlín: Grasp CZ., 2019. ISBN 978-3-451-3858-3.

KONTAKTNÉ ÚDAJE NA AUTORKU PRÍSPEVKU:

Mgr. Zuzana Fábry Lucká, PhD.

Univerzita Komenského v Bratislave,

Pedagogická fakulta, Katedra liečebnej pedagogiky,

E-mail: *lucka@fedu.uniba.sk*

DANIELA VALACHOVÁ
BARBORA KOVÁČOVÁ (EDS.)

EXPRESIVITA VO VÝCHOVE III.

UNIVERZITA KOMENSKÉHO
V BRATISLAVE
2020

Daniela Valachová
Barbora Kováčová (eds.)

Expresivita vo výchove III.

Univerzita Komenského v Bratislave
2020

Zborník: Expresivita vo výchove III

Editorky:

Daniela Valachová, Univerzita Komenského v Bratislave

Barbora Kováčová, Katolícka univerzita v Ružomberku

Recenzenti:

Prof. PaedDr. Anna Hudecová, PhD.

Prof. PaedDr. Jaroslav Uhel, ArtD.

Vyšlo ako elektronická publikácia, 219 strán.

© Vydala Univerzita Komenského v Bratislave, 2020

ISBN 978-80-223-4931-4

OBSAH

ÚVOD7

I. EXPRESIVITA A UMENIE

V ZNAMENÍ VÝRAZU

Xénia Bergerová.....9

STELESNENIE EXISTENCIE A BYTIA ČLOVEKA V PRIESTORE LAND ARTU

Daniela Valachová18

EXPRESÍVNY VÝRAZ VÝTVARNÉHO DIELA NA VÝTVARNEJ VÝCHOVE

Miloš Kmeť.....27

EXPRESIVITA V ALTERNATÍVNYCH FORMÁCH GRAFIKY

Martin Ševčovič.....36

EXPRESÍVNE MAJSTROVSTVO SERGIA TOFANA V LITERÁRNEJ TVORBE PRE DETI

Zuzana Chanasová, Rosangela Libertini, Jozef Zentko.....49

II. EXPRESIVITA A EDUKÁCIA

HODNOTENIE EXPRESÍVNEHO VÝRAZU NA VÝTVARNEJ VÝCHOVE

Miloš Kmeť.....60

FORMOVANIE OSOBNOSTI DIEŤAŤA PROSTREDNÍCTVOM HUDOBNEJ EXPRESIVITY

Alžbeta Popad'áková.....70

BEZPROSTŘEDNÍ EXPRESIVITA VÝTVARNEHO PROJEVU PŘEDŠKOLNÍCH DĚTÍ - VÝZNAM VÝVOJOVÝCH A TYPOLOGICKÝCH ASPEKTŮ PRO UČITELE	
<i>Pavla Novotná</i>	82
EXPRESIVITA VÝTVARNÉHO PROJEVU DÍTĚTE V PŘEDŠKOLNÍM VZDĚLÁVÁNÍ: MOŽNOSTI A REALITA ŠKOLNÍ PRAXE	
<i>Hana Stadlerová</i>	101
EXPRESIVITA V PREDPRIMÁRNOM VZDELÁVANÍ	
<i>Zuzana Ľulák Krčmáriková</i>	117
DRAMATICKÉ AKTIVITY PRI PRÁCI S DEŤMI V PREDPRIMÁRNOM VZDELÁVANÍ	
<i>Božena Šváblová</i>	129
VYBRANÉ ASPEKTY VNÍMANIA SLOVENSKEHO NÁRODA V POSTOJOCH A NÁZOROCH VYSOKOŠKOLSKÝCH ŠTUDENTOV	
<i>Mariana Sirotová, Veronika Michvocíková</i>	145
III. EXPRESIVITA A PODPORA	
NEVERBÁLNA EXPRESIA V MULTISENZORICKÝCH PRÍSTUPOCH	
<i>Zuzana Fábry Lucká</i>	156
SYMPTÓMY DYSGRAFIE U DIEŤAŤA PREDŠKOLSKÉHO VEKU	
<i>Blanka Kožík Lehotayová</i>	171

KREATÍVNE ZAMESTNÁVANIA V RANEJ ERGOTERAPII <i>Barbora Kováčová.....</i>	<i>181</i>
MASKOVANIE VO VÝTVARNEJ EXPRESIVITE V KONTEXTE INTERDISCIPLINÁRNYCH PRESAHOV <i>Jozef Zentko.....</i>	<i>202</i>
ZÁVER	215
KONTAKTY NA AUTOROVI PRÍSPEVKOV.....	216